

Debatten kring *Det går an*

Av Johan Svedjedal

Presspolemik och privatbrev

Det går an annonserades i tidningarna i december 1839. De första recensionerna kom i liberala tidningar och var positiva. *Aftonbladet* hade en kort välvillig notis (17 december 1839) och i *Freja* stod en anonym artikel av Almqvist själv på nyårsafton där han förklarade synen på äktenskapet i romanen.

Därefter började opinionen dock splittras och vändas emot romanen. *Dagligt Allehanda* hade flera artiklar, några för och några emot – dess ledande kritiker J. P. Theorell deklarerade att han fann Saras handlande alltför osannolikt. Också tidskriften *Eos* (som Almqvist tidigare i hög grad kunnat styra för sina syften) var ambivalent. Redaktören C. J. Lénström författade först en positiv recension. Men i ett följande nummer började han en artikelserie, ”Om Qvinnans Emancipation” (15, 26 och 29 januari 1840), där han i praktiken försökte visa att analysen av kvinnans situation och framtid var felaktig. Ett budskap i artiklarna (som byggde på en tysk framställning) var att kvinnor redan hade de rättigheter de behövde. Ett annat var att äktenskapet var en helig institution, en grund för samhällets fortbestånd som man inte borde röra.

Lénströms omsvängning var märklig. Men skälet var sannolikt, som Karl Warburg påpekat, att Lénström – som var inne i en akademisk och kyrklig karriär – måste böja sig för de konservativa och akademiska opinionerna i Uppsala. Han skulle riskerat sin framtid genom att alltför mycket stödja Almqvist och en hållning som uppfattades som samhällsupplösande. Lénström avföll dock inte helt från sin beundran för Almqvist. Tvärtom ändrade han delvis inriktning på artiklarna om kvinnans emancipation sedan Almqvist i privatbrev hade reagerat mot några formuleringar i den första artikeln.

Medan *Eos* vacklade fram i debatten började den konservativa pressen gå till angrepp. *Svenska Biet* hånade exempelvis romanen som föga mer än en uppmaning till fri sammanlevnad med en älskarinna (10 januari 1840). Oppositionens argument var därmed givna. *Det går an* talade för samhällsupplösning och sinnlighet.

Opinionen kring Almqvist hårdnade under januari, både privat och publicistiskt. Själv publicerade han flera artiklar där han utlade tankarna bakom *Det går an*. Dessutom skickade han nästan dagligen brev till vännerna där han förklarade och

försvarade sig. Sådana brev gick till bland andra P. D. A. Atterbom och Adolf Lindblad, två av de gamla vänner som nu vände sig mot honom.

De första följskrifterna

Redan i januari gick rykten om att *Det går an* skulle bemötas i böcker och broschyrer. I februari kom de tre första följskrifterna. De var utgivna i Uppsala och Stockholm, och visade tillsammans hur Almqvists forna vänkrets började motarbeta honom.

Den första och längsta var skriven av J. V. Snellman, en finländsk filosof och publicist som vistades i Stockholm och stod nära tidskriften *Freja*. Snellman var en konservativ av just det slag som Almqvist ville åt med *Det går an*. Retad av romanens tendens skrev han sin följskrift på sju veckor och lyckades sedan få den tryckt hos Lars Johan Hierta i precis samma typografiska utförande som *Det går an* (Hierta var dock inte bokens förläggare). Meningen var att den skulle likna en fortsättning, skriven eller åtminstone sanktionerad av Almqvist – ett grepp som denne fann anstötligt och reagerade på med en ilsken artikel, ”Industri-rytteri af eget slag” (*Dagligt Allehanda* den 22 februari 1840).

Snellmans roman hette *Det går an. En tafla ur lifvet. Fortsättning*. Den etablerade den metod som de flesta andra författare av följskrifter följde – att dikta vidare på berättelsen om Sara och Albert. Precis som han härmade typografin, försökte Snellman parodiera stil och tonfall i romanen. Syftet var att visa att Albert och Sara agerade kortsiktigt, egoistiskt och katastrofalt. I Snellmans fortsättning lever de i samvetsäktenskap i Lidköping, där de har fyra barn, alla odöpta. Albert, som har börjat tröttna på Saras krassa personlighet, träffar en ung kvinna, Celestine, som har förläst sig på *Törnrosens Bok*. I henne förälskar han sig. Men också detta går illa. Albert blir alkoholiserad, Sara har lungsot, hennes son går i Stockholm som tiggare. Romanen slutar med att Albert drunknar i Strömmen.

Nästa följskrift kom från Almqvists eget läger. Den var skriven av Malla Silfverstolpe, i vars salong och bekantskapskrets Almqvist hade hyllats tidigare under trettioalet. Hennes *Månne det går an?* (utgiven anonymt på Vilhelm Fredrik Palmblads förlag i Uppsala, romantikernas särskilda förlag) liknade en termometer som visade kylan i hans gamla vänkrets. Innan utgivningen hade hon läst den högt för Atterbom och

Palmblad, som bägge gillade den. Atterbom fungerade faktiskt som något av förlagsredaktör för berättelsen.

Måne det går an? utmynnar i en försonlig idyll. I början har Albert och Sara sina problem. Skvallret går om Sara i Lidköping, hennes verkgesäll Johansson (som sköter det mesta i hennes glasmästeri) är svartsjuk på Albert och tar livet av sig, Sara föder en son utom äktenskapet exakt nio månader efter hennes och Alberts resa. Då griper kyrkoherden på orten in. Han övertygar henne om att äktenskapet är ett skydd mot egoism och ett värn för barnen. Till sist tackar Sara ja till Alberts frieri – han har för länge sedan tappat tron på den fria sammanlevnadens välsignelser. Tuktrad och lycklig böjer sig Sara för männens vilja.

Ungefär samtidigt gav Vilhelm Fredrik Palmblad ut en egen följskrift. Den var den mest ambitiösa och elaka av skrifterna kring *Det går an*, och täckte stora delar av Almqvists författarskap. Den hette *Törnrosens Bok. Nemligen den äkta och veritabla, utgifven icke af Richard Furumo utan af Hofmarskalken Hugo Löwenstjerna sjelf. Protokoller i Herr Hugos Akademi. Hvilka, betraktade såsom ett helt, stundom blifvit kallade Julen på Jagtslottet, stundom äfven Den Irrande Furumo*. Både till typografi och metod liknade ramverket *Törnrosens Bok*. Målet var att visa att samlingsverket var moraliskt och intellektuellt förvirrat.

Skriften börjar med att Hugo Löwenstjerna retar sig på att Richard Furumo har dragit löje över Jaktslottet genom att ge ut verk som *Amorina* och *Det går an*. Han samlar sin nyinrättade akademi för att granska Almqvists verk. Till den knyts en gäst på Jaktslottet, kolskrivaren Flabbe, en flyhänt journalist som idoliserar Almqvist (alltså en karikatyr av C. J. Lénström). Granskningen av Almqvists verk blir detaljerad och infam. Bara ett fåtal verk – däribland *Kapellet* och *Grimstahamns Nybygge* – anses litterärt dugliga. Men resten är för invecklade, otroliga, okunniga eller illa skrivna. Kritiken drabbar inte bara litterära enskildheter, utan gäller hela tanke-systemet bakom Almqvists verk. Synen på kärleken är alltför sinnlig, uppfattningen av samhället alltför samhällsupplösande. Uppbragt utlyser Herr Hugo en pristävlan om att vederlägga Almqvist.

Medan debattörerna arbetar med sina tävlingsskrifter kommer ett mellanspel där Flabbes verksamhet granskas. Det börjar med gliringar om hur snabbt han skriver sina recensioner (nästan utan att tänka) och fortsätter med att Herr Hugo blir förgrymmad över att Flabbe har berömt *Det går an*. Flabbe är på väg att bli utslängd från Jaktslottet, men räddar sig genom att lova att vederlägga sin egen recension. Resultatet blir ”Om Qvinnans Emancipation”, alltså den artikelserie som faktiskt stod inne i *Eos*.

Till pristävlingen kommer sju bidrag. Enligt fiktionen är samtliga skrivna av personer på Jaktslottet, men i praktiken utgörs de av kritiska recensioner ur pressen, samt Snellmans och Silfverstolpes följskrifter. Den senare utses till vinnare eftersom den är mild och förädlade. Palmblads egen skrift avslutas med en omfattande granskning av Richard Furumos (läs: Almqvists) syn på världen, som avfärdas som tidskänslig, sentimental, sinnlig och radikal. Särskilt farlig är den beundran ungdomen ägnar honom.

Palmblads skrift var den dittills mest genomgripande granskningen av Almqvists författarskap. Den var en sorts mardrömsrecension i jätteformat som samlade de politiska och estetiska standardargumenten mot Almqvist. Och den hade infamins grymma träffsäkerhet. Palmblads spydighet var nästan överlycklig, och hans stridshumör gav skriften ett självständigt litterärt värde. Den har också haft en livskraft starkare än hos de övriga följskrifterna.

Nya följskrifter

Debatten med vännerna fortsatte i allt bittrare privatbrev. Snart växlade Atterbom och Almqvist avskedsbrev. Det var som dörrarna till det akademiska Uppsala hade stängts i ansiktet på Almqvist – och därmed möjligheten till den akademiska karriär han en gång drömt om. Samtidigt började hans överordnade på Nya Elementarskolan göra klart att han inte längre var önskvärd där.

I april 1840 utkom en fjärde följskrift, August Blanches *Sara Widebeck. En tafla ur lifvet*. Den var upplagd som en fortsättning på Snellmans berättelse (inte onaturligt, eftersom Blanche var redaktör för *Freja*, där Snellman var medarbetare). Blanche hade flera skäl att angripa Almqvist. *Aftonbladet* och *Freja* befann sig i ständig polemik. Och Blanche var dessutom en äregirig ung författare på väg framåt och uppåt genom det litterära livet. Ett sätt att göra sig ett rykte var att angripa den berömde Almqvist.

Blanches följskrift handlar om saker som veneriska sjukdomar, lättklädda älskarinnor och halvnakna kvinnor, iförda genomblöta klänningar. Som han själv konstaterar i inledningen rymmer berättelsen ”en mängd snarare obscener, än scener” (s. 5). Den var det tydligaste exemplet på att de manliga författarna av följskrifter gärna tog fasta på de sexuella implikationerna av *Det går an* – medan de kvinnliga mer

intresserade sig för barnens situation och Saras ekonomiska villkor.

På senvåren 1840 gick oppositionen mot *Det går an* in i en ny fas. I maj och juni började Uppsala Domkapitel nämligen diskutera en aktion mot Almqvist. Som prästvigd i stiftet var han formellt underställd domkapitlet, som hade att (eller åtminstone hade möjlighet att) övervaka hans renlärighet. Drivande i arbetet var biskopen Christian Erik Fahlerantz, som helst ville att Almqvist skulle avsättas som präst. Under de följande åren inkallade domkapitlet flera gånger Almqvist till muntliga och skriftliga förhör, detta för att undersöka bland annat hans syn på äktenskapet. Även om processen var en intern kyrklig angelägenhet, blev den mycket uppmärksam i pressen, inte minst eftersom *Aftonbladet* gärna tryckte både frågor och svar i ärendet. Den teologiska skriftväxlingen kom på det sättet också att tillhöra den offentliga debatten kring *Det går an*.

Till den debatten hörde också ett avsnitt i den trettonde delen av *Törnrosens Bok* som utgavs i oktober 1840, *Prestens Ställning i Tidevarvet*. Där hävdade Almqvist den enskilde prästens rättighet och skyldighet att följa Guds vilja framför kyrkans eller prästedens bud – en hållning som han skildrade som en fortsättning av det reformatoriska arbetet med att befria Guds ord från världsliga och teologiska dogmer.

Under tiden hade debatten kring *Det går an* vidgats ytterligare. Frågorna om äktenskapet och kvinnans rättigheter diskuterades i en ström av artiklar, broschyrer och böcker, ibland bara med indirekt anknytning till *Det går an*, men naturligtvis i det debattfält romanen hade öppnat.

En av de böcker som var tydligt knutna till Almqvists roman var Wilhelmina Stålbergs *Eva Widebeck*, utgiven under pseudonymen Faster Karin i november 1840. Huvudpersonen är Sara Videbecks dotter, som tar avstånd från moderns lära om ett ”fritt äktenskap”, men också vill leva ogift. Först när hennes ädle friare har sårats svårt i en duell omvänds hon till att tro på äktenskapets välsignelser.

Värre går det för huvudpersonen i Carolina von Platens *Evelina Reder. Också en Tafla ur Lifvet*, utgiven sommaren 1841. Den utspelar sig i en framtid där det ”fria äktenskapet” har blivit lagligt – vilket för den godtrogna Evelina innebär att en samvetslös rumlare vid namn Albert lurar av henne hela hennes förmögenhet, allt medan en ädel tillbedjare maktlös ser på.

I slutet av sommaren 1841 kom ytterligare en följskrift, *Slängkyss åt Törnrosens Boks, och Nu-Tidens förnämsta Svenska Författarinnors Snille*. Närmast kan den beskrivas som en motskrift till Palmblads följskrift, som blir ordentligt granskad.

Författarens slutsats blir att Almqvist inte är någon osedlig författare, utan tvärtom en som försvarar den verkliga dygden. Skriften var anonym och vem som skrivit den har aldrig avslöjats. Men författaren hade goda insikter i Almqvists tänkande.

Fortsatt debatt under fyrtioalet

Prestens Ställning i Tidehvarfvet var ett försvar som retade domkapitlet till ytterligare ansträngningar. De lyckades inte avsätta Almqvist, men istället förlorade han sitt professionella fotfäste genom att han hösten 1841 tvingades lämna sin tjänst på Nya Elementarskolan – under hot om avsked lämnade han själv in en avskedsansökan.

Det påtagligaste resultatet av utgivningen av *Det går an* blev alltså att Almqvist blev av med sin fasta anställning, och därmed sin fasta inkomst. Debatten kring romanen kom att präglade återstoden av hans verksamhet som författare. Han fick leva med gliringar mot ”Det-går-an-prästen” i artiklar och recensioner, med att ha förlorat socialt anseende och sin gamla vänkrets. Samtidigt präglade reflexionen kring tankarna i *Det går an* mycket av vad han publicerade. Att urskilja exakt vad som direkt syftar på romanen är dock knappast möjligt. Stora delar av Almqvists författarskap ända från ungdomsåren hade cirklat kring frågor om kärlekens art och förhållandet mellan män och kvinnor. *Det går an* var ett led i denna diskussion, inte upphovet till den. Och reflexionen kring kärlekens villkor fortsatte i hans fyrtiotalsromaner, men utan direkt anknytning till romanen om Albert och Sara.

Två verk av Almqvist från fyrtioalet hade dock karaktären av direkta följskrifter till *Det går an*. Denna översikt avslutas med dem, trots att debatten kring *Det går an* alltså fortgick under återstoden av Almqvists liv (inte minst i skrivierna efter hans landsflykt 1851).

Det första var ett läsdrama med titeln *Den Sansade Kritiken* och var en fri efterbildning av Molières *Critique de l'Ecole des Femmes*. Almqvist gjorde färdig sin pjäs hösten 1841 och hade tänkt ge ut den våren 1842, men det omintetgjordes när förläggaren Laseron gjorde konkurs. Pjäsen publicerades först 1849.

I *Den Sansade Kritiken* tog Almqvist sitt eget författarskap i försvar mot angreppen från Uppsala. Pjäsen består helt enkelt i en diskussion av Almqvists verk. Bakom gestalterna i pjäserna skymtar verkliga vedersakare som Palmblad, Atterbom och

Fahlcrantz. Almqvist låter karikatyrer av dessa allvarliga herrar framföra deras åsikter i lätt karikerad form, ofta utifrån en normativ och inskränkt estetik och utan sinne för verkens egenart. Till Almqvists största fel hör, enligt dem, att han skriver för mycket, i för många former och är alltför populär. Avundsjukan är deras tydligaste drivkraft. Hela deras angrepp mot Almqvist liknar mest en dumskallarnas sammansvärjning.

Allvarligare var syftningen bakom *Europeiska missnöjets grunder*, den stora programskrift som Almqvist arbetat med från slutet av 1830-talet. Meningen var först att den skulle utgivits samtidigt med *Det går an* för att förklara och stödja berättelsen, men Almqvist tvekade och drog tillbaka programskriften flera gånger. När den till sist utgavs (i tredje delen av imperialoktavupplagan av *Törnrosens Bok*, 1850), fördes den samman med en lätt omarbetad version av *Det går an*, men utan att sambandet med den ursprungliga debatten var särskilt tydligt.

I *Europeiska missnöjets grunder* försökte Almqvist emellertid ge besked på många av de punkter där han avkrävts svar. Han beskriver exempelvis hur barnens situation skulle tryggas genom ett "barnförsäkringsverk", skisserar hur kvinnans ekonomiska oberoende ska åstadkommas och hur individens frihet ska värnas. I programskriften utlägger han också den radikala samhällsynen bakom *Det går an*, tanken att människors lycka ska ökas genom reformer av mänskliga institutioner som familjen, församlingen och staten (vilka tillsammans utgör samhället). Framförallt är det familjelivet och äktenskapet som analyseras. Utgångspunkten är en radikal individualism och demokrati som ger varje människa samma rätt att söka frihet och lycka, oavsett kön eller samhällsklass.

Europeiska missnöjets grunder blev en av Almqvists viktigaste programskrifter. Den var också ett av det svenska 1800-talets vitalaste liberala systembyggen – en djärv utopi som dock fick ganska litet inflytande rent partipolitiskt. Detta djärva systembygge påminner om att debatten kring *Det går an* bara på ytan gällde enskild roman, berättelsen om ett kärlekspar i 1830-talets Sverige. I grunden gällde den något annat. Det var två syner på samhället som stod mot varandra: den konservativa kontra den liberala. Och det var två samhällssystem som stod emot varandra: det gamla patriarkala skråsverige kontra frihetsreformernas nya samhälle. Med *Europeiska missnöjets grunder* gav Almqvist sina kritiker rätt i en grundläggande fråga. Han var en samhällsomstörtare – men en som trodde på förnuftet och fredliga medel.